

ZEKA VE ÜSTÜN YETENEK NEDİR

Uzm. Psk. Dan. Oğuzhan YAVUZ*

Zeka Nedir ?

Yıllarca üzerinde durulmuş olan zeka, soyut bir kavramdır. Bu sebeptendir ki merak uyandıran, genel hatları ile belirlenmeye çalışılan, sorgulaması yapılan bir canlı organizma halini almıştır. Bu kavramın terimsel anlamda ortaya ilk çıkışını ise Aristoteles'te görmekteyiz. Zekanın bilimsel alan yazında kullanılan Latince "intelligence"(inter-legentia) kelimesini, Aristoteles'in "dia-noesis" kavramının neredeyse bire bir çevirisi halinde kullanan ilk kişi Cicero'dur. Sonraki dönemlerde özellikle 19.yüzyılda konu ile ilgili çalışmalar hız kazanmıştır. Günümüze gelene kadar, araştırmacılar kişilerin zihinsel düzeylerine ve davranış örüntülerine bakarak konuya farklı yorumlar getirmişlerdir. Genel olarak bu tarihi süreci de ele alacak olursak zeka, bazen bir testin ölçtüğü şey, bazen çevreye adapte olma, bazen ise problem çözme olarak düşünülmüştür (Bümen, 2004).

Zekayı açıklamaya yönelik ilk bilimsel temelli araştırmaların Galton'un (1822-1911) çalışmaları olduğunu görmekteyiz. Sir Francis Galton, kuzeni de olan Darwin'in canlılar için geliştirmiş olduğu teorisini insanlar üzerinde uygulamış ve bireysel farklılıkları incelemiştir. İngiliz biyoloğu Galton'un asıl amacı kalıtım sürecini incelemektir. Fakat kalıtım sürecini inceleyebilmek için de bireylerin çeşitli özelliklerini, beden ölçülerini ve duyu hassasiyetlerini(duyma, görme vb.) ölçmek gerektiğinden bireysel farklılıkların ölçülmesini uygun bulmuştur. Galton zihinsel farklılıkların çok karmaşık bir yapı içerdiğine inandığından bu karmaşıklığı çözme adına daha basit bir yöntemle duyuların keskinliklerini ölçme yoluyla yordama yoluna gitmiştir. Galton o dönemin şartlarında kendisinin oluşturduğu ölçme araçları ile zekanın daha çok kalıtım ile ilgili olduğunu ifade etmiştir. "Hereditary Genius" (1869) adlı eserinde de ayrıntıları ile kalıtım ve zeka arasındaki ilişkiyi incelemiştir (Akt. Özgüven, 2007). Galton (1884) zekâyı ölçmek için işitsel, görsel ayırt edicilik testleri ve tepki süresini ölçen testler kullanmıştır (Akt. Atkinson ve diğ., 2002).

Alfred Binet, zekanın sadece duyuların keskinliği ile ölçülemeyecek kadar karmaşık bir kavram olduğu üzerinde durarak, Galton'u eleştirmiştir. Binet (1905), zekanın karmaşık zihinsel bileşenlerden oluşan, şekil, tasarım, cümle bilgisi, soyut kelimeleri anlamlandırabilme, kavrama, yargılama ve sorgulama gibi becerileri de ölçebilecek bir yapı

içerisinde olması gerektiğini ifade etmiştir (Akt. Sak, 2010). Binet (1905)'e göre zeka, "*belirli bir amaca yönelmek, amaca erişmek için direnmek, uyum sağlayabilmek ve kendini eleştirebilme eğilimidir*" (Akt. Kulaksızoğlu, 2004).

Charles Edward Spearman (1904) zeka'nın tek bir faktör olan genel yetenek kavramı ile açıklanamayacak kadar özel bir konu olduğunu, genel yetenek faktörünün yanında özel yetenek faktörünün de olması gerektiğini ifade etmiştir. Spearman genel yeteneği "g" faktörü, bütün zihinsel süreçlerde rol oynayan, kapsayıcı ve genel bir zihinsel enerji; özel yeteneği "s" faktörü, bir işin yapılmasında önemli olan genel yetenektan ayrı bir güç olarak tanımlamıştır (Akt. Özgüven, 2007).

Terman (1916) zeka testinin üstün özellik gösteren çocukların da tespit edilmesinde kullanılacağını düşünerek öğrencileri ile birlikte çalışarak daha sonrasında Stanford-Binet adını vereceği zeka testini geliştirmiştir. Terman 1925'te zekayı, "*kavram oluşturma ve bunların önemlerini belirleyebilme yeteneği*" olarak tanımlamıştır (Akt. Bildiren, 2013).

Thorndike (1927) zekayı, "Soyut Zeka", "Sosyal Zeka" ve "Mekanik Zeka" olmak üzere sınıflandırmıştır. Soyut zeka, sayılar ve sözcükler ile ilgili sembolleri; sosyal zeka, insanlar ile iyi ilişkiler kurma ve onları anlama; mekanik zeka ise farklı araç, gereç ve makinaların işleyişini anlama ve onları kullanabilme olarak açıklanmıştır. Thorndike, aynı zamanda bireylerin zihinsel düzeylerinin değerlendirilmesinde zekanın "seviyesi", "genişliği" ve "sürati"ne de dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Akt. Özgüven, 2007). Thorndike 1927'de zekayı, "gerçek veya doğru cephesinden bakarak uygun ve gerekli cevapları bulma gücü" olarak tanımlamıştır (Akt. Bildiren, 2013).

Thurstone 1941'de zekayı, "içgüdüsel davranışları dizginleme, farklı karşılıkların olabileceğine ilişkin esnek bir hayal gücü geliştirme ve elden geçirilmiş içgüdüsel davranışları elle tutulur davranışlar haline dönüştürme kapasitesi" olarak tanımlamıştır. Thurstone, araştırmaları sonucunda yedi tane zihinsel beceri alanı olduğunu düşünmüştür. Bu alanlar: "kavrama (sözel ve yazılı ifadeleri anlama), sözel akıcılık, hızlı hesaplama becerisi, güçlü hafıza, hızlı idrak edebilme, tümevarımsal muhakeme ve mekansal canlandırma"dır (Akt. Bildiren, 2013).

Wechsler (1940)' e göre zeka, "bireyin amaçlı davranışlarının, mantıki düşüncesinin ve çevre ile etkin bir biçimde başa çıkabilmek için giriştiği çabaların hepsini kapsayan genel bir yetenektir (Akt. Kulaksızoğlu, 2004).

Piaget (1952), bireylerin farklı yaş dönümlerinde özümleme ve düzenleme yoluyla çevreye nasıl adapte olduklarını ve gelişimler sağladıklarını incelemiş ve zekayı, "bireyin çevreye uyum sağlama gücü" olarak ifade etmiştir (Akt. Yavuzer, Demir ve Çalışkan, 2006).

Guilford (1967)'a göre zeka, "işlem", "içerik" ve "ürün" olmak üzere üç bileşenden oluşmaktadır. İşlem bileşeni, zihinsel süreçlerin analizinin nasıl yapıldığını ve ne gibi süreçlerin olduğunu ifade eder. Zihinsel süreç içerisinde yapılan işlemler, " algılama", "belleme", "yaratıcı düşünme", "geleneksel düşünme" ve değerlendirmedir. İçerik bileşeni, zihinsel süreçlerin hangi malzemeler üzerinde durduğu ile ilgilidir. İçerik, "şekilsel", "sembolik" (sayılar ve harfler v.b.), "anlamsal" (sözcüklerin ifade ettiği fikir ve düşünceler), "davranışsal" (bireylerin kişisel ilgi ve tutumlarına ilişkin bilgi) alt basamaklarından oluşmaktadır. Ürün bileşeni, içerikler üzerinde yapılan işlemler sonucu nelerin elde edildiği üzerinde durur. Ürün, "birimler", "sınıflar", "ilişkiler", "sistemler", dönüşümler ve çıkarımlardır. Guilford işlem(5), içerik(4) ve ürün(6) olmak üzere $4 \times 5 \times 6 = 120$ özel faktörden bahsetmektedir. Guilford bu 120 faktörün her birini bir birinden bağımsız faktörler olarak düşünmüştür. Özetle bireylerin bu faktörlerin hepsine aynı derecede sahip olamayabileceklerini, bazı faktörlerde güçlü bazılarında zayıf olabilecekleri gibi güçlü ve zayıf oldukları alanların sayısı bakımından da farklılıkların olabileceğini söylemiştir. Yani belli bir işte yüksek başarı sağlayabilen bir bireyin bir başka işte başarılı olamayabileceğini dile getirmiştir (Akt. Özgüven, 2007).

Sternberg (1997) ve Yale Üniversitesi'ndeki çalışma ekibi, bireylerin sahip oldukları yetenekleri üç alanda sınıflandırmışlardır. Bu alanlar: "Analitik zeka", "Yaratıcı zeka" ve "Pratik zeka"dır. Analitik zeka: zengin bir kelime hazinesi, okuduğunu anlama becerisinin genişliği, benzeşimleri, sembolik kavramları ve dizileri belirleme yeteneği ve sorgusal düşünebilme gibi genel öğrenme kapasitesine işaret eden yetenek alanlarını içermektedir. Yaratıcı zeka: Yenilikçiliği, akıcı düşünebilmeyi, detaylandırma yapabilmeyi, öngörülse düşünebilmeyi, parçaları birleştirebilmeyi, karşılaştırma yapabilmeye gibi beceri alanlarını içermektedir. Pratik zeka: Genel bir durum değerlendirmesi yapmayı, hedeflere ulaşma ve gerçek hayattaki problemleri pratik olarak çözebilmeyi içerir (Akt. Dolgin, 2014).

Sternberg (1993) bu üç alanın klasik zeka testleri ile ölçülemediğini, yapılan testlerin eksik kaldığını ifade etmektedir. Sternberg, okul dışındaki gerçek yaşamda yaratıcı ve pratik zekanın yapılan zeka testlerinin ölçtüğü beceri alanlarından daha önemli olduğunu düşünmektedir (Akt. Bee ve Boyd, 2009).

Gardner (1983,1999) geleneksel yaklaşımların dışına çıkarak zekanın tek bir faktör olan zihinsel yetenek kavramı ile açıklanamayacak kadar çok yetenekten meydana geldiğini ifade etmiştir. Gardner, zekayı, bir kişinin "bir veya birden fazla kültürde değer bulan bir ürün ortaya koyabilme kapasitesi, gerçek hayatta karşılaştığı problemlere etkili ve verimli çözümler üretebilme becerisi ve çözüme kavuşturulması gereken yeni veya karmaşık yapıları keşfetme yeteneği" olarak açıklamıştır (Akt. Saban, 2002).

Geçmişten günümüze zeka ile ilgili yapılmış olan araştırmalar incelendiğinde zekanın tek boyutlu olarak değerlendirilmesinden çıkılıp çok boyutlu olarak değerlendirmelere doğru gidildiği görülmektedir. Özellikle Galton'un kalıtım üzerine ve sadece genel bir zihinsel yetenek kavramı üzerine yapılandığı zeka kavramının, günümüze gelene kadar özel yetenek alanları, grup faktörleri, yaratıcılık ve üretim gibi bir çok faktörü içerisinde barındıran çoklu bir yaklaşım ile açıklanmaya çalışıldığı söylenebilir.

Üstün Yetenek Nedir?

Üstün zeka ile ilgili tanımlara tarihi süreç içerisinde baktığımızda daha tutucu ve geleneksel tanımlardan esnek ve çoklu yaklaşımlara doğru bir dönüşüm olduğu görülmektedir. Gelenekçi yaklaşımlara göre üstün zekâ, standartlaştırılmış zekâ testlerinde belirlenmiş kriterlerin üstünde performans sergileyebilmedir. Bu kriter genel olarak 130 ve üzerinde puan alabilmektir (Sak, 2010). 20.yüzyılın başında üstün zeka kavramı deha kavramı ile birlikte kullanılmakta ve üstün zekalı kişiler deha olarak görülebilmekteydi. Örneğin, Terman (1925) üstün yeteneğin geliştirmiş olduğu zeka testi ile belirlendiğini ve zeka bölümü olarak 140 ve üzeri alanların yani % 1' lik dilime girenlerin üstün bireyler olduğunu ifade etmiştir (Akt. Sak, 2010).

Günümüze yaklaşıldığında daha esnek ve çoklu yaklaşımları benimseyen, daha geniş bir bakış açısıyla ve rakamların ötesine geçilerek yapılan tanımlamalar ile karşılaştığı söylenebilir. Örneğin meşhur Marland Raporu (1972)'nda üstün yetenekliliğin tanımı yüksek performansın olağanüstü bir şekilde sonuç bulması olarak ifade edilmiştir. Ayrıca 6 tane üstün yetenek alanından da bahsedilmiştir. Bu alanlar, *"genel entelektüel beceri, yüksek akademik başarı, üretken ve yaratıcı düşünme, liderlik, görsel ve performans gerektiren sanatlarda beceriklilik, psikomotor beceri"* olarak çok yönlü bir şekilde tanımlamaya yer verilmiştir. Bu alanlardan en az birinde olağan üstü bir beceri gösteren çocuklar üstün zekalı olarak tanımlanmışlardır.

1978'de ise Amerika Eğitim Ofisi (USOE), sanat alanında üstün yeteneklilerden liderlik alanında potansiyele sahip çocuklara kadar geniş bir üstün yeteneklilik tanımı ortaya koydu:

"Üstün yetenekli çocuklar terimi okulöncesi, ilköğretim veya lise seviyesinde potansiyel, ispatlanmış veya sahip oldukları yetenekleriyle tanınan çocukları ve gençleri kapsar. Bu çocuklar zihinsel, yaratıcı ve özel akademik yeteneği veya liderlik kabiliyeti olan, görsel icra sanatları gibi alanlarda yüksek kabiliyetli çocuklardır" (Akt. Bildiren, 2013).

Çağdaş tanımlardan birisi de Columbus grubu adında bir grup araştırmacı tarafından yapılmıştır. Daha çok üstün zekalı bireylerin duygusal ve zihinsel yönlerinin etkileşimine değinilen tanımda Columbus Grubu (1991) üstün zekayı; *"üst düzey bilişsel yeteneklerin ve*

yoğun duyguların birleşerek alışılmışın dışında deneyimler yarattığı eş zamanlı olmayan gelişim" olarak açıklamışlardır (Akt. Sak, 2010: 6).

Passow ve Rudnitski (1993) Amerika'da Federal Hükümetin hazırlanmasını istediği ve 1993'te yayımlanan Ulusal Mükemmellik (Natonel Excellence) Raporu'nda, üstün yeteneklilik şu şekilde tanımlanmıştır: *"Aynı yaş, deneyim veya çevre şartlarına sahip akranlarına göre üstün performans gösteren veya yüksek düzeyde başarı elde eden çocuklar ve gençlerdir. Bu çocuklar ve gençler ;entelektüel, yaratıcı ve olağanüstü bir liderlik kapasitesine sahip oldukları için sanatsal alanlarda ve özel akademik alanlarda yüksek performans sergilerler. Bu özellikteki bireyler, genellikle okul tarafından sağlanmayan eğitim hizmeti veya faaliyetlerine ihtiyaç duyarlar. Üstün yetenekli çocuklar ve gençler tüm kültürel gruplarda, tüm ekonomik tabakalar arasında bulunabilmektedir"* (Akt. Levent, 2014).

Üçlü Halka Kuramını literatüre sokan Renzulli (2005) üstün yeteneğin üç bileşenden oluştuğunu ifade etmiştir. Bu bileşenler ise *"genel zihinsel yetenek, yaratıcılık ve motivasyon"* dur. Renzulli'ye göre bireyin üstün olma niteliğini kazanması için bu bileşenlerin hepsinde yaşıtılarının **%85'inden** veya en azından birinde **%98'inden** daha başarılı olması gerekir.

Sternberg ve Zang (1995) ise üstün yeteneği beş bileşeni bir araya getirdikleri "Beşgen Kuramı" ile açıklamaya çalışmışlardır. Bu bileşenler, akranlarına oranla bir veya daha fazla alanda "yüksek yetenek" gösterme, sahip olduğu yeteneğin "nadir" görülebilecek bir özellik taşıması, üstün olduğu alanda "üretken" bir yönünün olması, kendisini ortaya koyabilecek bir "kanıtın" olması, özel yeteneğin toplum tarafınca "değerli" görülebilmesi. Bu ölçütlerin hepsini karşılayabilenler ise üstün yeteneklilerdir (Akt. Sak, 2010).

Tannenbaum (1997) üstün yeteneği açıklarken psikolojik ve sosyolojik olgulardan faydalanmıştır. Tannenbaum'da üstün yeteneği, genel zihinsel yetenek, özel yetenek, zihinsel olmayan unsurlar, çevresel unsurlar ve şans unsurunun birleşmesi olarak görmüştür. Tannenbaum Yıldız Modeli'ne göre, çocuklarda üstün zeka'nın bulunmadığını, üstün zeka veya yeteneğin yetişkinlikte görülebileceğini ifade etmiştir. O'na göre, çocuklar yalnızca üstün zeka potansiyeline sahip olabilirler. Kısacası, çocuklukta var olan yüksek potansiyelin yetişkinlikte olağan üstü bir yeteneğe dönüşmesi için kuramında açıklamış olduğu beş faktöründe olumlu anlamda desteği gereklidir. Bu alanlardan bir tanesinin bile olumsuz olması yetenek gelişimini engelleyebilir. Diğer faktörlerin çok iyi olması olumsuz olan faktörün rolünü değiştirmez.

Gagne (2004)'nin "Ayrımsal Üstün Zeka ve Üstün Yetenek Kuramı", üstün zeka ve üstün yetenek kavramını teorik anlamda kesin çizgiler ile bir birinden ayırması ile dikkat çeker. Gagne'ye göre üstün zeka, en az bir yetenek alanında doğuştan kazanılmış olan potansiyeli ifade eder. Burada doğal yetenek ile üstün zeka eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Üstün

yetenek ise, bilginin sistemik olarak öğrenilmesi sonucunda en az bir alanda gösterilen başarıdır. Özetle üstün zekanın doğuştan üstün yeteneğin ise doğuş ile gelen yeteneğin deneyimler ile gelişmesi sonucu oluştuğu ifade edilmektedir. Ayrıca bu kurama göre üst %10 'luk dilime giren bireyler, üstün yetenekli ya da üstün zekalı olarak kabul edilmektedir. Kurama göre genel zihinsel, yaratıcılık, sosyal-duyuşsal ve duyuşsal-motor olmak üzere dört yetenek alanı vardır (Akt. Sak, 2010).

Vantassel-Baska (2005) üstün yeteneği; genel zihinsel becerinin özel bir alanda, dikkat çekecek şekilde ortalamanın üzerinde ifade edilmesi ve gösterilmesi olarak görmüştür.

Üstün yetenekli birey, genellikle doğumuyla birlikte getirdiği hazır bulunuşluluğu zihinsel bakımdan üstün bir algılama ve kavrayış becerisine çevirebilen kişidir. Burada kullanılan yetenek düzeyi kavramı zeka karşılığında kullanılabilen bir kavramdır. Literatürdeki bir çok araştırmada zeka bölümü 130 ve üzerinde olan bireylere üstün yetenekli denmektedir. Bu puan nüfusun %1-2'sini oluşturmaktadır. Zeka olarak üstün olan çocukların üstün yetenekleri ergenlik ve yetişkinlikte de devam etmektedir (Kulaksızoğlu, 2004).

Ülkemizde ise Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Konseyi 1991 yılında , “üstün zekâ” ve “üstün özel yetenek” kavramlarını “üstün yetenek” olarak bir araya getirmiş ve şöyle tanımlamıştır: “*üstün yetenekliler, genel ve/veya özel yetenekleri açısından yaşitlarına göre yüksek düzeyde performans gösterdiği konunun uzmanları tarafından belirlenmiş kişilerdir*” (MEB, 1991).

2006 tarihli “Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği”ne göre üstün yetenekli birey: "*Zekâ, yaratıcılık, sanat, spor, liderlik kapasitesi veya özel akademik alanlarda akranlarına göre yüksek düzeyde performans gösteren birey*” olarak tanımlanmıştır (MEB, 2006).

Milli Eğitim Bakanlığı Bilim ve Sanat Merkezleri Yönergesi'nde ise üstün yetenekli birey, "*özel akademik alanlarda veya zekâ, yaratıcılık, sanat ve liderlik kapasitesi yönüyle yaşitlarına göre yüksek düzeyde performans gösteren ve bu tür yeteneklerini geliştirmek için okul tarafından sağlanamayan hizmet veya faaliyetlere gereksinim duyan çocuktur*” (MEB, 2007).

Üstün zekanın tanımı konusunda şüana kadar evrensel anlamda bir birliktelik sağlanmış değildir. Gerçek anlamda bu konuda bir birlikteliğe varmak ne kadar sağlıklı olur o da şüphe götürür. Çünkü üstün zeka psikolojiyi ilgilendirdiği kadar sosyolojik de bir olgudur. Bundan dolayıdır ki üstün zeka ile ilgili kavramsallaştırma çalışmalarının kültürden kültüre, farklı coğrafya ve iklim koşullarına, farklı zaman dilimlerine ve bireyin içinde bulunduğu ve ihtiyaç hissettiği alanlara göre farklılaştığını ileri sürmek inkar edilemeyecek bir durumdur (Sak, 2010).

Vantassel-Baska, J. (2005). Domain-Specific Giftedness: Applications In School And Life. Sternberg, R. J. & Davidson, J. E. (Eds.), *Conceptions of Giftedness* (2.ed.). (p.358-376). New York: Cambridge University Press.